

Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008., Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 23, ur. Robert Matijašić i Elvis Orbančić, Državni arhiv u Pazinu – Općina Pićan, Pazin 2012., 280 str.

U izdanju Državnog arhiva u Pazinu i suizdanju pićanske općine objelodanjen je poseban dvadeset i treći svezak pod naslovom *Pićanska biskupija i Pićanština*. Riječ je o Zborniku radova objavljenom četiri godine nakon istoimenoga međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. u Pićnu, Gračišću i Pazinu, organiziranog povodom 50. obljetnice Državnog arhiva u Pazinu i 220. obljetnice ukinuća Pićanske biskupije. U luksuznom, tvrdokoričenom Zborniku na 278 stranica prezentirana su 23 znanstvena rada čije su teme vezane uz prošlost središnje Istre, odnosno prostor koji je teritorijalno pripadao nekadašnjoj Pićanskoj biskupiji. Autori radova bave se povijesnim problemima ovoga prostora kroz različite kulturološke aspekte: arheološke, etnografske, povijesnoumjetničke, demografske, pravne, duhovne i medicinske.

Na početku Zbornika nalazi se uvodna *Riječ urednika* (7), gdje glavni i odgovorni urednik Robert Matijašić i izvršni urednik Elvis Orbančić govore o organizaciji i rezultatima održanog Međunarodnoga znanstvenog skupa o Pićanskoj biskupiji vidljivima kroz objavljivanje radova, koji su bili usmeno izloženi na samom skupu, na stranicama Zbornika. Pritom su istaknuli kako su u sadržaj Zbornika uvršteni oni radovi koji su usko vezani uz Pićansku biskupiju, dok su oni koji tematski nadilaze taj prostor objavljeni u *Vjesniku istarskoga arhiva*.

Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije (9-20) naslov je prvoga rada u kojemu autorica Klara Buršić-Matijašić prati pretpovijesne tragove naseljavanja prostora nekadašnje Pazinske knežije. Dolazak prvih stanovnika na ovaj prostor, gdje se podižu i prva naselja, tzv. gradine, autorica datira tijekom drugog tisućljeća prije Krista. Također, iznose se podatci o arheološkim nalazima iz grobova i ostava s arheoloških lokaliteta na tome dijelu Istre, koji potječu iz brončanoga i željeznog doba. Analizom arheološke materijalne građe, povijesnih podataka i podataka s topografskih karata, autorica daje pregled naseljavanja prostora Pićanske biskupije od istarske pretpovijesti do rimskoga osvajanja u 2. stoljeću prije Krista kada se tamošnji način života mijenja iz temelja.

Na temelju proučavanja arheološke situacije u Istri u razdoblju od 6. do kraja 8. stoljeća te raščlambom arheoloških artefakata i pojedinih povijesnih dokumenata, Vladimir Sokol u radu *Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku* (21-40) iznosi nekoliko pretpostavki o razlozima prestanka postojanja pojedinih kasnoantičko-ranosrednjovjekovnih istarskih naselja oko posljednjeg desetljeća 8. stoljeća.

Slijedi članak pod naslovom *Pravni status i jurisdikcija Pićna od antike do srednjeg vijeka* (41-49) u kojemu se Ivan Milotić bavi pitanjem pravnih i povijesnih okolnosti na pićanskome području u antici te kontekstom nastanka Pićanske biskupije. Zbog nedostatka pisanih vrela o počecima Pićanske biskupije, autor, držeći se obilježja rimskoga prava te proučavajući opće značajke upravnoga razvoja, kao i političko-društvene okolnosti u Istri početkom 6. stoljeća, pretpostavlja da se osnutak Pićanske biskupije događa u doba Justinijanove vladavine.

Imovina i vlasnički odnosi u Pićanskoj biskupiji u ranom novom vijeku središnja su tema koju Alojz Štoković razlaže u svom radu *Posjedovni odnosi u Pićanskoj biskupiji od XVI. do XVIII. stoljeća* (51-61). U iznošenju teme autor se ponajviše služi analizom temeljnoga izvora za ovu problematiku – urbara, koje je pićanski kaptol izdao u nekoliko navrata da bi zaštitio svoju imovinu i prihode, ugrožene napose u poslijeratnim okolnostima i u vrijeme čestih socijalnih nemira.

Podaci iz terezijanskog katastra za Kranjsku poslužili su Danijeli Juričić Čargo za opis ekonomskih prilika i agrarne strukture na alodijalnim posjedima u Pićanskoj biskupiji sre-

dinom 18. stoljeća. Autorica u radu pod naslovom *Gospodarsko stanje na posjedima pićanskih biskupa sredinom XVIII. stoljeća* (63-70) vrši usporedbu gospodarskih prilika početkom i krajem 17. stoljeća i sredinom 18. stoljeća u Pićanskoj biskupiji, te zaključuje da je ekonomsko stanje bilo slično, odnosno da gospodarstvo u tom vremenskom periodu nije uznapredovalo. Stanovništvo se i dalje bavilo poljoprivredom i stočarstvom, obrtništvo, transport i trgovina odvijali su se u skladu s potrebama lokalnoga stanovništva, dok je jedina neagrarna grana bilo mlinarstvo. Sredinom 18. stoljeća, zbog povoljnih vanjskih okolnosti (mirno razdoblje) i odsutnosti epidemija, zabilježen je porast stanovništva na biskupskim posjedima, na kojima žive višečlane obitelji.

Istarske bratovštine viđene kroz gospodarsku prizmu predmet su interesa Denisa Visintina koji u radu naslovljenom *Ekonomsko-imovinsko stanje istarskih bratovština – Pićanske bratovštine i njihova imovina između XVIII. i XIX. stoljeća* (71-75) daje pregled razvoja istarskih bratovština s osobitim osvrtom na njihovu gospodarsku djelatnost, odnosno načine stjecanja nekretnina, njihova korištenja i upravljanja, kao i vrijednosti nekretnina.

Detaljnijom analizom matičnih knjiga grada Pule bavi se Slaven Bertoša u radu *Pićansko-puljske migracijske dodirne točke u novom vijeku* (77-89). U prvome dijelu članka Bertoša daje opći povijesni pregled događaja vezanih uz novovjekovni Pićan, dok u drugome dijelu vrši detaljnu raščlambu i analizu puljskih matičnih knjiga fokusirajući se na podatke o Pićancima i njihovoj nazočnosti u najjužnijem istarskom gradu. Autora posebice zanima nekoliko aspekata koji se mogu razlučiti iz arhivskih dokumenata toga tipa, primjerice, ističe slučajeve višestrukih migracija, analizira dob ulaska u brak, broj izvanbračne djece, životni vijek, neobične smrti, imena i prezimena, obrađuje pojedina zanimanja i slično.

Na kvantitativnoj analizi pićanskih matičnih knjiga krštenih (rođenih) iz razdoblja od 1664. do 1677. godine temelji se rad Zorana Ladića i Gorana Budeča, koji nosi naslov *O nekim aspektima demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićana u drugoj polovici 17. stoljeća prema matičnim knjigama krštenih (rođenih)* (91-103). Autori raščlanjuju spomenuto vrelo kroz nekoliko aspekata: godišnju i mjesečnu distribuciju rođene djece, spolnu strukturu rođene djece, odnos djece rođene u braku i nezakonitoj vezi, blizance zabilježene u maticama, izbor imena djece razmatrajući pritom utjecaj liturgijskog kalendara i hagiotopografskih elemenata na taj izbor. Rezultati analize uspoređuju se sa stanjem u nekim drugim istarskim i hrvatskim mjestima u razmatranom razdoblju.

Rino Cigui autor je članka pisanoga na talijanome jeziku *Il colera nella storia istriana del XIX secolo e l'epidemia del 1855 a Pedena* (105-112). U fokusu istraživanja su epidemije, prvenstveno kolere, koje su u nekoliko žestokih valova zahvatile i obilježile istarsku povijest 19. stoljeća i imale su bitne demografske i društvene posljedice za stanovništvo. Vrlo teško stanje zabilježeno je u izvorima tridesetih godina 19. st., zatim 1849., a posebice teška epidemija razbuktala se 1855., kada su u pićanskoj župi tijekom 98 dana zaraze preminule 42 osobe. Autor donosi njihov popis.

Istra, kakvu je u svom djelu *Slava Vojvodine Kranjske* predstavio polihistor I. V. Valvasor, zaintrigirala je Mariju Bidovec, koja je u članku naslovljenom *Između objektivnog opisa i fascinacije pričanja: austrijska Istra u očima I. V. Valvasora (1641.-1693.)* (113-119) nastojala iznijeti najfascinativnije Valvasorove opise Istre, koju on vidi kao "egzotičnu" zemlju. Autorica iznosi pojedine Valvasorove citate ili ih prepričava, dajući pritom i svoj komentar na izrečeno. Valvasorovo je djelo autorica prikazala kao izvrstan izvor za opis zemljopisno-prirodoslovnih i kulturoloških karakteristika Istre te povijesnih, etnoloških, vjerskih i crkvenoorganizacijskih prilika u 17. stoljeću.

Redovnicima sv. Augustina i njihovom kulturno-umjetničkom baštinom ukorijenjenom na širem području Istre bavio se Juraj Batelja u radu *Tragovi augustinske duhovnosti u Pićanskoj biskupiji i u Istri* (121-135). Na temelju arhivskih dokumenata autor prezentira augustince kao

čuvare glagoljaške baštine na ovim prostorima, zatim poimence predstavlja pićanske biskupe koji su podrijetlom bili iz ovoga crkvenoga reda, u trećem dijelu rada iznosi topografiju i povijesne podatke o augustinskim samostanima u Istri, a četvrti dio rada posvećen je značajkama augustinskih pobožnosti: bratovštinama, podizanju oltara posvećenih Gospi od Utjehe ili Gospi od Pojasa, pobožnosti prema Majci Božjoj i augustinskim svecima.

Biskup Pavao Budimir (1667.-1670.) (137-144) naslov je rada autora Franje Emanuela Hoška u kojemu je detaljno iznesen životopis ovoga franjevca podrijetlom iz Provincije Bosne-Hrvatske, čiji je bio i provincijal (1661.-1664.), a kao nasljednik franjevca Pavla Jančića de Taurisa godine 1668. sjeda na stolicu pićanskih biskupa na kojoj ostaje kratko, do svoje smrti 1670. godine. Autor najprije daje povijesni pregled događaja vezanih uz Provinciju Bosna-Hrvatska, zatim govori o Budimirovoj nastavničkoj službi, potom o njegovoj provincijalnoj službi, a treći dio rada posvećen je njegovoj pastirskoj službi u Pićanskoj biskupiji.

Stipan Trogrlić u članku koji nosi naslov *Represivne mjere jugoslavenskog komunističkog režima protiv Katoličke crkve na području Pićanskog dekanata (1945.-1952.)* (145-154) opisuje različite represivne metode koje je "narodna vlast" koristila u cilju zastrašivanja, potiskivanja i kontroliranja pripadnika Katoličke crkve u Pićanskom dekanatu. U radu se prvo govori o odnosu istarskih biskupa i svećenika prema NOP-u i vlasti, a potom o iskazivanju otvorene represije od strane vlasti prema svemu što je vjersko u katoličkom izričaju na području Pićanštine i to kroz različite metode: od ugrožavanja osobne sigurnosti svećenstva, preko napada na crkveno vlasništvo i oduzimanja imovine te zatim potiskivanja vjeronauka iz škola do zabrana održavanja procesija, a ono što je najviše vrijeđalo vjerničke osjećaje bilo je iskazivanje svetogrđa i oskrvnuća sakralnih objekata i predmeta.

Vrlo vrijedan povijesni izvor analizirao je Elvis Orbanić u radu *Inventar pokretnih i nepokretnih dobara presvijetlog i prečasnog gospodina, gospodina Antuna Zare, biskupa pićanskog* (155-164). Autor donosi kratku biografiju biskupa Zare, zatim govori o strukturi samog dokumenta, koji detaljno raščlanjuje, a također na kraju članka donosi i njegov prijepis.

Značajan i rijedak izvor za povijest Pićanske biskupije i njezinih crkvenih velikodostojnika pronašao je Jakov Jelinčić, a riječ je o knjizi ređenja, koja ima osobitu vrijednost jer je jedina ostala sačuvana, dok je arhivsko gradivo ove male biskupije, uslijed nesretnih povijesnih okolnosti, uništeno. U prilogu pod naslovom *Knjiga ređenja u Pićnu (1632.-1783.)* (165-179) autor prvo opisuje samu knjigu, a potom iznosi i podatke o ređenjima, ređenjcima, biskupima zarediteljima te ističe da je knjiga važna jer se u njoj navodi odakle kandidat dolazi, pa su tako u Pićnu ređeni ne samo kandidati iz Pićanske biskupije, već i iz drugih obližnjih istarskih ili kvarnerskih biskupija, kao i pripadnici različitih crkvenih redova. Knjiga sadrži prijepise nekih papinskih pisama i podatke o posveti nekih crkava.

Slijedi rad naslovljen *Povijest arhiva i arhivske službe u Istri (181-189)* autora Petra Strčića, koji kroz jedanaest cjelina kronološki razmatra povijest arhiva i arhivske službe u Istri od najstarijih vremena do danas, i to kroz odnos stvaratelja izvora i nadležnih prema rukopisnoj baštini. Također, autor se bavi temom popularizacije arhivske djelatnosti kroz izložbe, znanstvene i stručne skupove, arheografske edicije, preglede u člancima i knjigama, inventare i vodiče.

Na temelju objavljenih i neobjavljenih vrela, naročito vizualnih i grafičkih te analize terenskih ostataka, nastao je članak Marijana Bradanovića *Pavlinski samostan Bl. Dj. Marije na Čepičkom jezeru (191-207)*. Autor napominje da je na tom mjestu i ranije moglo biti sakralno zdanje, te zatim opisuje kulturni krajolik u kojemu je djelovao pavlinski samostan. Okosnicu rada čini autorov opis izvornog topografskog smještaja samostana. Autor zatim iznosi preciznu rekonstrukciju obliča toga samostana, a poseban naglasak stavljen je na izvore arhitektonskoga oblikovanja pojedinih faza pavlinske crkve, zvonika, klaustera i samostanske zgrade te ih uspoređuje s nekim pavlinskim crkvama istočno od Učke. Nadalje, autor daje opis sačuvanih kipova koji su pripadali crkvi, ali su premješteni prilikom njezina rušenja. Opisana arhi-

tektura i arhitektonska dekorativna skulptura se stilski i kronološki određuje i komparativno analizira u širem kontekstu.

Marija Mirković u radu *Ikonografsko osmišljanje crkvenih prostora u Pićanskoj biskupiji* (209-228) bavi se analizom ikonološkoga sadržaja sačuvanoga likovnog inventara u crkvama Pićanske biskupije na temelju koje rekonstruira teološke poruke koje su bile namijenjene vjernicima. Iz raščlanjenoga sadržaja proizlazi da je u Pićanskoj biskupiji bio izražen kult Blažene Djevice Marije, a autorica razlučuje i pojedine lokalne svece zaštitnike koji su se štovali na oltarima te izbor svetaca povezuje s političkim i društvenim prilikama te različitim kulturnim utjecajima koji su se kroz dulji vremenski period ukorijenili u središnjoj Istri. Rad je praćen i ilustrativnim izvorima.

U prilogu pod naslovom *Labinski slikar Antonio Moreschi i njegovi slikarski korijeni* (229-239) Nina Kudiš bavi se umjetničkom formacijom mletačkoga slikara Antonija Moreschija te razlozima njegova dolaska u Labin početkom 17. stoljeća. Njegov sačuvani opus sastoji se od sedamnaest slika, koje ga isprva predstavljaju kao ne previše talentiranog majstora što se razvijao u sjeni slavnijih slikara, poput Domenica Tintoretta, upijajući rješenja i stil velikih imena. Čini se da je održavao žive veze s Venecijom jer njegova zrela djela, poput *Gospe Karmelske sa svecima*, iskazuju značajnu stilsku i kvalitativnu evoluciju.

O umjetničkom inventaru pićanske katedrale govori Damir Tulić u članku *Skulptura, altarisitika i liturgijska srebrnina u pićanskoj katedrali: pilozima za Antonija Michelazzija i Gasparea Albertinija* (241-259). Svih sedam mramornih oltara i oltarnih slika autor datira u 18. st. Glavni oltar, najznačajnije je djelo riječkog kipara Antonija Michelazzija, a autor razmatra njegov čitav majstorski opus te pokušava definirati razvoj njegova osobnog stila. Nadalje, u radu se opisuju četiri bočna oltara u nekadašnjoj katedralnoj crkvi, koji kao i nekoliko oltara u Istri i na Kvarnerskim otocima, potječu iz piranske radionice Gaspara Albertinija. U radu se potom razlaže o relativno malom broju očuvanih liturgijskih srebrnih predmeta venecijanske provenijencije, a riječ je o sedam visećih svijećnjaka i četiri kaleža, a najvrednijom se smatra pozlaćena monstranca (pokaznica) s biskupskim grbom, koja zauzima glavno mjesto među očuvanom srebrninom nekadašnje Pićanske biskupije. Rad ilustrativno prate fotografije analiziranih oltara i srebrnih predmeta.

Brigitta Mader autorica je priloga pisanoga na njemačkome jeziku, a objavljenog u hrvatskome prijevodu pod naslovom *"Gallignana bei Pisino (Istrien)" 1910.-1917.: Pet restauratorskih zahvata C. k. Centralne komisije za zaštitu spomenika u Gračišću* (261-267). U prilogu je riječ o radu Centralne komisije za istraživanje i zaštitu kulturnih spomenika osnovane 1850. godine, a koja je aktivno djelovala u cislajtanskome dijelu Habsburške Monarhije. Zaslugom te institucije, a naročito konzervatora Antona Gnirsa, koji je od 1899. godine istraživao i djelovao u Istri, restaurirano je drveno raspelo iz 13. stoljeća te četiri građevine u Gračišću (Gallignana): crkva Sv. Marije na placu, crkva Sv. Antuna opata, župna crkva i gradska vrata bivše tvrđave. Zahvaljujući ovim zahvatima spašeni su i glagoljaški natpisi na freskama u crkvi Sv. Marije na placu.

U posljednjem radu, koji nosi naslov *Središnja Istra i rana teritorijalna organizacija hrvatskoga prostora* (269-276), Vitomir Belaj razmotrio je pitanje teritorijalne pripadnosti središnje Istre prije uspostavljanja hrvatske državne granice prema Svetom Rimskom Carstvu njemačke narodnosti, odnosno Franačkoj državi. Na temelju novootkrivenih spoznaja o načinu poganskoga posvećivanja novozaposjednutih prostora u više južnoslavenskih područja te dva strukturno različita tipa obilježavanja prostora, pokazuje se da je u navedeno vrijeme, središnja Istra organizacijski pripadala jednoj imenom još nepoznatoj slavenskoj/hrvatskoj župi s druge strane Učke, uz Kvarnerski zaljev.

Jedan etnografski prilog, na samome kraju Zbornika, donosi Davor Šišović pod naslovom *Iz tradicijskog života Pićanštine – tri krbunske štorije* (277-278). Autor, na bazi pripovjedanja ne-

kih mještana, prenosi tri priče o običajima stanovnika Krbuna, i to o načinu proslave blagdana sv. Ivana Krstitelja (Ivanja) u poglavlju *Ivanjski licit u Krbunama*, zatim o nastanku mjesta i njegova imena u poglavlju *Krbunske ugljevarice*, te naposljetku u poglavlju *Frane Vuk i njegov križ*, riječ je o klesaru Frani Vuku koji je "za pokoru" 1881. godine isklesao neobično ukrašen križ, do kojega mještani, u blagdane Tijelova, Ivanja i Duhova, svečano hodočaste polazeći od župne crkve.

Na kraju Zbornika nalazi se popis suradnika s adresama institucija na kojima rade. Treba još napomenuti da se na kraju svakoga znanstvenog priloga nalazi popis korištene literature i sažetak napisan na tri jezika: hrvatskom, talijanskom i slovenskom, kako bi ovi radovi bili približeni što većem broju čitatelja, ne samo iz Hrvatske, već i zemalja koje graniče s Istrom. Izvorni znanstveni radovi koji se nalaze na stranicama "Pićanskoga zbornika" velik su doprinos hrvatskoj historiografiji, budući da se do sada vrlo malo pisalo o povijesti Pićanštine, možda baš iz razloga što je veliki dio arhivske građe s toga područja, zbog nesretnih povijesnih okolnosti, uništen.

Zrinka Novak

Institutional Structures and Elites in Sălaj Region and in Transylvania in the 14th-18th Century, ur. András W. Kowács, *Transylvanian Review*, sv. 21, Dodaci, br. 2, Cluj-Napoca 2012., 252 str.

Transylvanian Review je časopis koji je počeo izlaziti 1991., nastavljajući se na tradiciju *Revue de Transylvanie* koja je izlazila u razdoblju od 1934. do 1944. godine. Izlazi četiri puta godišnje, a izdavači su Centar za transilvanske studije (Center for Transylvanian Studies) i Rumunjska akademija. Časopis objavljuje studije, članke, rasprave i prikaze knjiga iz povijesti, književnosti, umjetnosti, religije i etnologije povijesnog područja Transilvanije. Članci se objavljuju na svjetskim jezicima: engleskom, njemačkom, talijanskom i francuskom. Ovaj broj časopisa podijeljen je na dva dijela. Prvi je *Institutional Structures and Elites in Sălaj Region in the 14th-17th Centuries* i sadrži tri članka, dok je drugi dio *Institutional Structures and Elites in Transylvania in the 15th-18th Centuries* i sadrži osam članaka. Na kraju časopisa nalazi se popis autora s njihovim radnim mjestima i adresama.

Prvi rad je članak *Editing and Publishing Historical Sources in the Research Institute of the Transylvanian Museum Society* (9-30) Tomása Fejéra, u kojem se govori o prikupljanju i objavljivanju građe iz srednjovjekovne i ranonovovjekovne povijesti Transilvanije koje provodi *Research Institute of the Transylvanian Museum Society*. Prije upoznavanja s izvorima autor nas upozna s osobom koja je zaslužna za početak objavljivanja radova, Zsigmondom Jakóm, te s metodom rada muzeja. Muzej uz izvore objavljuje i *regesta* koja omogućavaju istraživanje većem broju znanstvenika. U radu su prikazana četiri izvora kojima se muzej trenutno bavi: Kolekcija transilvanijskih srednjovjekovnih isprava (*Codex Diplomaticus Transsylvaniae*), Protokoli vjerodostojnog mjesta iz Alba Iulie i Cluj-Mănăştura datirani nakon sekularizacije (1556.), *Libri regii* transilvanskih vladara i Arhiv obitelji Wesselényi koji potječe iz razdoblja prije 1690. godine. Protokoli vjerodostojnih mjesta trebali su pomoći u očuvanju zakonskih dokumenata. *Libri regii* sadržavaju prijepise korespondencije transilvanskih vladara, njihove odluke, vazalne ugovore. Obitelj Wesselényi stoljećima je bila jedna od najutjecajnijih obitelji Transilvanije, kako u političkom životu, tako i u društvenom životu te je zato njihova bogata ostavština važna za povijest Transilvanije.

Sljedeći članak je *The Authorities of Middle Solnoc and Crasna Counties in the Middle Ages* (31-66), što ga potpisuje sam urednik izdanja, András W. Kovács. Članak govori o organizaciji i funkcioniranju srednjovjekovnih pokrajina Srednji Solnoc i Crasna, a naglasak se stavlja na